

הרב עמנואל מולקנדוב

פתח תקוה

ברכת נר חנוכה בבית הכנסת לנוהגים שלא לברך על ההלל בר"ח

הטור בסי' תרע"א ס"ז הביא את דברי הסמ"ק בסי' ר"פ שכתב בפשיטות שמדליקים נר חנוכה בבית הכנסת. והב"י הביא כן גם מהכל בו (סי' מ"ד) והריב"ש (סי' קי"א) עי"ש. וכן הביאו מנהג זה עוד רבים מהראשונים^א, ומהם העיטור, המאורות, המאירי והריטב"א בשבת בדף כ"ג ע"א, המנהיג עמ' תקל"א (מהדורת מוסד הרב קוק), האבודרהם, המכתם בפסחים ק"א, ועוד.

והראשונים כתבו כמה טעמים להדלקה בבית הכנסת:

הכל בו שהביא הב"י כתב טעם ראשון, שתקנו כן מפני האורחים שאין להם בית להדליק, וכמו שתקנו לקדש בבית הכנסת משום האורחים (עי' בב"י בסי' רס"ט) עי"ש.

ועוד טעם כתב הכל בו שהוא כדי לפרסם הנס (וכ"כ המאירי והריטב"א בשבת כ"ג ע"א וע"ב טעם זה של פרסום הנס עי"ש). ומקור הדברים הוא, כדרכו, מדברי המכתם בפסחים ק"א, שכתב לגבי הקידוש בבהכ"נ שאע"פ שבטל הטעם לא בטלה התקנה והוסיף: "וגם כי יש בזה פרסום גדול וקדוש השם והודאה לשמו יתברך לברכו במקלות וכו' ואין בזה משום ברכה לבטלה כיון שמסדרין שם הברכות בפני כל העם בקיאים ושאין בקיאים. ודומה לזה מה שנהגו הראשונים להדליק נרות של חנוכה בבהכ"נ כדי לפרסם הנס בפני כל העם ולסדר הברכות בפניהם. גם כדי שיצאו ידי חובתם הרואים שאין להם בית לברך שם" ע"כ.

והריב"ש שהביא הב"י ג"כ כתב טעם של פרסום הנס, אולם הוא לא תלה זאת בברכות עצמן אלא תלה זאת בהדלקה, כיון שאין אנו מדליקים נר חנוכה בחוץ אלא בפנים, לכן מפרסמים הנס בבית הכנסת, עי"ש.

והמנהיג (עמ' תקל"א) כתב: "על שם שהנס היה במקדש בית עולמים עושים כמו כן במקדש מעט בגולה, לפרסום הנס לפי שכולם מתקבצים שם" עי"ש.

וע"ע בלקט יושר (עמ' 151), שכתב: "וצוה לי להדליק נ"ח בבהכ"נ שלו ואמר אינך צריך להדליק פ"א בבית כיון שאין לך בכאן בני ביתך. וזכורני שהבחורים קנו הדלקת נ"ח בבהכ"נ שלו

א. בשו"ת הגאונים (הורביץ) ניו יורק תשנ"ה ח"ב סי' צ"א ובשו"ת הגאונים החדשות (מכון אופק) סי' קע"ז הובאה תשובה המיוחסת לרה"ג שנשלחה לפרס, וז"ל רב האי בתשובתו שם: "אנו מנהגינו בבית להדליק כמנין אנשים שיש בבית כדתנו רבנן המהדרין נר לכל אחד ואחד, ובבתי כנסיות עושין כבית הלל - לילה הראשון מדליק אחד, מכאן ואילך מוסיף והולך" ע"כ. ויש לפקפק ביחס תשובה זו לרה"ג ממספר טעמים: חדא דלא מצאנו לגאונים שהזכירו את ענין הדלקת נר חנוכה בבית הכנסת; ועוד, החילוק בין הבית לבית הכנסת שבבית עושים כדעת המהדרין ובבית הכנסת כמהדרין מן המהדרין אין לו בית אב לא במקורות ולא בסברא. ומדברי המוציאים לאור הנ"ל מתבאר שבכתב היד של קובץ התשובות שפרסמו אין תשובה זו מיוחסת לרה"ג אלא בסתמא, ורק בחיבור לחכם פרסי יוחסה תשובה זו לרה"ג, ויש לעיין בשאר מקורותיו של חיבור זה ולבדוק אמינותו.

האוצר ♦ גיליון ל"ה

ואמר לבנו שיקנה אותם כיון דאשתך מדלקת עליך ואתה מדליק בבה"כ מעתה אתה יוצא ממ"נ" ע"כ. ומבואר מדבריו שעכ"פ המהדרין ל"צ להדליק אם הדליקו בבה"כ, וא"כ שייך יציאת יד"ח בנרות של בהכ"נ.

אולם, בשה"ל (סי' קפ"ה) הביא את דברי העיטור וכתב: "וגם אנו נוהגים להדליק בבהכ"נ ולא ידענו שרש וענף למנהג זה. ומורי ר' יהודה אחי שני היה נמנע מלהדליקה שלא לברך עליה וכן דעתי נוטה כי מאחר שכל אחד ואחד מדליק בביתו מה צורך להדליק בבהכ"נ ואילו היו אורחים ישנים בבהכ"נ היו הם צריכים להדליק דקי"ל אכסנאי חייב בנ"ח ואם אין שם אורחים מה צורך להדליק. ושמא מפני שהיא בית דירה לחזן הכנסת בבהכ"נ נהגו כן א"כ השתא דלית בהו בית דירה אין להדליק" ע"כ.

ובאמת, השו"ע כתב בסי' רס"ט שמנהג א"י שאין מקדשין בבהכ"נ האידנא שאין לנו אורחים שאוכלים ושותים בבהכ"נ. ולא אמרינן בזה אע"פ שבטל הטעם לא בטל התקנה כיון שלא היתה בזה תקנה לקדש, אלא שנהגו כן עפ"י המציאות ואם השתנתה המציאות משתנה הדין, וא"כ לטעם זה ודאי שגם בחנוכה האידנא אין לנו להדליק בבהכ"נ.

והשו"ע בס"ז פסק להדליק ולברך בבהכ"נ משום פרסומי ניסא, והוא כטעם הריב"ש וכן טעמו השני של הכל בו (מהמכתם הנ"ל), ונראה מדבריו שכך היה המנהג. וכן מתבאר מדברי הרדב"ז בח"ג סי' תק"י שכך המנהג ע"ש. וכבר הקשה החכ"צ בסי' פ"ח, דהא הריב"ש כתב את הטעם שאפשר לברך משום שמברכים על מנהג, כמו בהלל, ואילו השו"ע בסי' תכ"ב כתב שמנהג א"י וסביבותיה שאין מברכים על ההלל ע"ש. ואכן, בספר מימי שלמה (קמחי) בסי' תרע"א פסק שלדידן שאין מברכים על ההלל בר"ח - אין לברך על הדלקת נר חנוכה בבית הכנסת ע"ש.

והאחרונים כתבו כמה תירוצים בזה אולם נראה שלמעשה אין התירוצים מניחים את הדעת:

הנה, הגר"א, בביאורו לשו"ע בסי' תרע"א ס"ז, כתב שיש ראייה מהלל בלילי פסחים שנתקן בעיקרו על הכוס בהגדה ואע"כ אומרים בבהכ"נ הלל בברכה כפי שפסק השו"ע בסי' תפ"ז ס"ד, והטעם הוא משום פרסומי ניסא כדאיתא בירושלמי בריש ברכות, וא"כ חזינן שמשום פרסומי ניסא אפשר לברך אף בדבר שאין בו חיוב מעיקר הדין ע"ש. אולם יש לדחות, דהא הסיבה שקוראים בלילי פסחים לדידן היא עפ"י המסכת סופרים, וכמ"ש הב"י בסוסי' תע"ג שכן מנהג ספרד, וכתבו הראשונים (ר' דוד בפסחים קי"ח, הריטב"א בסדר ההגדה בשם הרא"ה ועוד) בטעם המסכת סופרים (ויש שכתבו כן גם בירושלמי) **שעיקר התקנה היא לקרוא הלל בברכה בבהכ"נ אלא שאין זו חובה אלא מצוה מן המובחר ע"ש**. וא"כ אין זה מחמת פרסומי ניסא גרידא שנאמר שמותר לברך משום פרסומי ניסא, אלא מחמת שכ"ה עיקר המצוה מן המובחר. ולפ"ז, בנר חנוכה לא שייך טעם זה ואין מקור לברך משום פרסומי ניסא.

ובספר חזו"ע חנוכה עמ' מ"ד כתב ליישב את הקושיא (ושכ"כ כמה אחרונים) עפ"י דברי התוס' רי"ד בסוכה מ"ד ע"ב, אולם גם זה אינו מחזור. דהנה, התוס' רי"ד כתב שם וז"ל: "כל דבר שהוא חובה ונהגו להוסיף עליו על אותו המנהג מברכין כגון ההפטרה שנוהגת שחרית חובה והוסיפו לנהוג גם במנחה, וכגון ההלל שהוא נוהג חובה בגולה כ"א יום והוסיפו לנהוג גם בר"ח

מברכין על אותו מנהג, אבל ערבה שאינה חובה כלל בגבולין אע"ג דנהגו יום שביעי בגבולין אין מברכין על אותו מנהג וכן נמי מקום שנהגו לקרוא מגילת אנטיוכוס בחנוכה אין ראוי לברך עליו מפני שאין לה שורש חובה כלל. והנכון בעיני דהא דמברכין אפטרטא במנחה בשבת מפני שאין שם 'וציונו' וכו' ולפי סברא זו אין לברך בקריאת ההלל בר"ח ע"ש. ולפ"ז כתבו שה"ה בנר חנוכה בבית הכנסת, זו הרחבה של התקנה המקורית, ולכן מותר לברך בה ע"ש.

אולם, המעיין בדברי הרי"ד יראה מפורש בדבריו שלסברא זו, שאפשר להרחיב את התקנה שכבר תקנו וכל האיסור הוא לחדש דבר שאין כמותו – גם אם אין התקנה באותו היום, כמו ר"ח, שפיר מצינן למימר וציונו, וכל האיסור הוא רק אם אין אותו דבר כלל. והרבנים הנ"ל כתבו שהשו"ע יסבור כיסוד של הרי"ד, ולא לגמרי, אלא שרק באותו יום אפשר להוסיף על התקנה, כמו בחנוכה, אבל בר"ח לא ע"ש. אולם, הא חזינן שהרי"ד הוא זה דנחית לחלק כן, ולא התקררה דעתו בזה עד שהוצרך לתרץ תירוץ אחר כדי לומר שבר"ח אין לברך. וא"כ, איך נחדש מעצמנו סברא נגד הרי"ד. ועוד, שגם בסברא נראה כהרי"ד, דהא אף באותו יום, הרי כעת כשהוא מדליק נר חנוכה בבהכ"נ איך אומר וציונו הרי לא ציווהו כרגע? אלא ע"כ שציונו במצוה זו בעלמא, וא"כ מה לי באותו יום ומה לי ביום אחר, ודוק. וכע"ז אפשר היה לחלק לגבי נשים במצות עשה שהזמן גרמא, שגם שם דעת הרמב"ם ודעימיה שהן לא יכולות לברך משום שאין הן יכולות לומר וציונו, והרי מצוה זו קיימת בעולם אצל הגברים, ודמי להרחבת המצוה גם אצל הנשים ואמאי לא יברכו? אלא כיון שאצלן לא קיימת מצוה זו א"א להן לברך. וא"כ, מאי חזית לקבל חילוק זה ולא חילוק זה – בכולהו מכיוון שכרגע אינו מצווה בזה לא יכול לומר וציונו. ומ"מ, כיון שמפורש כן ברי"ד בסברא, אין לחלוק עליו בלא ראייה ברורה.

עוד כתב בחזו"ע ליישב, עפ"י דברי הרמב"ם בהלכות ממרים פ"א ה"ב שכתב שיש מצוה לשמוע לב"ד הגדול בג' נושאים ואחד מהם הוא דברים שעשאוים סייג לתורה לפי מה שהשעה צריכה והם הגזירות והתקנות 'והמנהגות' וכו'. ומבואר שאם הנהיגו את העם יש חובה לשמוע להם ולברך, ומה שאין מברכים על ההלל זהו משום שלא הנהיגו לעם אלא נהגו מעצמם, וכן בערבה, משא"כ בחנוכה בבהכ"נ הנהיגו כן עתה. אולם גם זה אינו נראה, דהא כבר הרגיש הרב זצ"ל שם שהרמב"ם הדגיש רק בדברים שהם משום סייג לתורה, ואעפ"כ כתב החזו"ע שבכל המנהגים כן, וה"ה הדלקת נר חנוכה בבית הכנסת, ע"ש. אולם הדברים קשים, דהרמב"ם תנא דוקנא הוא ולא לחינם הדגיש שמדובר בדברים שהם משום סייג לתורה. וכן מתבאר מדבריו בהקדמת פה"מ, וז"ל: "והחלק החמישי הם הדינים שנעשו בדרך העיון להסדרת הענינים בין בנ"א דבר שאין בו הוספה על ד"ת ולא גרעון או בענינים שהם מפני תקון העולם בעניני הדת והם שקוראים אותם חכמים תקנות ומנהגות ואסור לעבור עליהם בשום פנים הואיל והסכימה עליהם על האומה וכו' מהם בעניני איסור והיתר ומהם בעניני ממונות" וכו' ע"ש. ומבואר ג"כ להדיא שהם דברים שנעשו לתקון הדת, כמו תקנת משה שיהיו דורשין הלכות חג בחג וכדומה כדי שידעו את המעשה אשר יעשו, וכן שאר התקנות שרמז שם הרמב"ם, כגון תקנות אושא וריב"ז ועוד, אבל הדלקת נ"ח בבהכ"נ אין בה שום תיקון הדת. וראיה לדבר, דהא כתבו הראשונים בכמה מקומות שאין רשות לגאונים לתקן ברכות שלא נזכרו בתלמוד, וכמו

שכתב הרא"ש (שהובא בטור יו"ד סי' ש"ה) לענין פדיון הבן, אע"פ שגם הרמב"ן הסכים לגאונים לברך ברכת אשר קידש עובר במעי אמו וכו' - מ"מ הרא"ש כתב לתמוה ע"ז, וכן השו"ע שם השמיט ברכה זו. וכתב הארץ חיים שם בשם השולחן גבוה והמזבח אדמה שנהגו לברכה ללא שם ומלכות עי"ש. ואם איתא, הרי הגאונים תקנוה ולמה לא נברך אלא ע"כ שאין להם רשות לתקן בעניני ברכות בכהאי גוונא, כיון שאין בזה תקון הדת. וכן בענין ברכת הבתולים אשר צג, שבה"ג וכן רוב הראשונים כתבו לברך בשו"מ, והשו"ע באהע"ז בסי' ס"ג הביאה בשם י"א וכתב הרש"ל שאין לברך כן כיון שלא הוזכרה בגמ' וכן הרמב"ם בתשובה ובנו ר"א כתבו שהיא ברכה לבטלה ולכן אין נוהגים לברכה וכמו שהאר"י בטהרת הבית בסוף ח"א עי"ש. ומבואר ג"כ כנ"ל, שעכ"פ לדעת הרמב"ם, שכמותו אנו נוהגים וחוששים בעניני ברכות בכיו"ב, אין לברך ברכות אלו, וא"כ ה"ה גם כאן.

ובאמת, שהמעייין בדברי הראשונים בסי' תכ"ב בענין ברכת הלל בר"ח יראה שכל הראשונים שכתבו שהמנהג לברך בנ"ח בבה"כ - סבירא להו שמברכים ג"כ על ההלל בר"ח, עכ"פ בצבור, והראשונים דס"ל שאין מברכים על ההלל אפילו בצבור - מעטים הם, ומהם רש"י (הביאוהו הראשונים בתענית כ"ח), הרמב"ם (בסוף הלכות ברכות ובפ"ג מהלכות חנוכה), הרי"ד (שהבאנו לעיל) והרמב"ן (שהובא בר"ן בשבת כ"ג). ובאמת, שלא מצאנו שהם יכתבו שהמנהג לברך על נ"ח בבה"כ, ואדרבה מצאנו לשה"ל, שהוא ס"ל בר"ח שמברכים ואעפ"כ בנ"ח לא ס"ל כן בבהכ"נ. וכן בסדור ספרד ונציה רפ"ד ושס"א לא מוזכר שמברכים בבהכ"נ, אלא הסדר שם הוא שמדליקים בבית ולאחר מכן באים לבהכ"נ ואומרים מזמור שיר חנוכה וכו' ומתפללים ערבית וכו' עי"ש. ומבואר שלא היו מדליקים בבהכ"נ, אע"פ שבר"ח כן כתבו לברך על ההלל, וזה נראה כדעת שה"ל הנ"ל. וא"כ, אין משמעות לריבוי הראשונים שמצאנו דס"ל שמברכים בחנוכה בבה"כ, דהא בר"ח יש כארבעים ראשונים דס"ל כן, ואעפ"כ אנן לא מברכין. ועוד שגם הריב"ש לא מצא טעם נכון לברכה אלא לפי הנוהגים לברך בר"ח וא"כ איך אנו נחלוק עליו ונחדש לברך לכו"ע. ועוד שהרי טעם הסוברים שאין לברך על ההלל בר"ח משום שאין לומר 'וציונו' על דבר שלא נצטוינו בו, ולפ"ז נר חנוכה בבית הכנסת לא נצטוינו בו, ולא יעזרו כל התירוצים הדחוקים ליישב המנהג, ואם בהלל בר"ח שמוזכר בתלמוד, והגאונים כולם הסכימו שמברכים עליו וכן נהגו ברוב קהילות ישראל - ס"ל לרמב"ם ודעימיה שמנהג טעות הוא ואין מברכים עליו - כ"ש מנהג הדלקת הנר בבית הכנסת, שמאחר יותר הוא ולא הוזכר בתלמוד ומצאנו ראשונים שהתנגדו לו - שהרמב"ם ודעימיה יסברו שלא לברך עליו.

והנה, הברכ"י (סי' תרע"א אות ו) הביא בשם מהרי"ל ואלי שאין לחוש למש"כ בספר תניא (שהעתיק כדרכו את דברי שה"ל) להמנע מלהדליק כדי לא לברך, וכמה רבנים ש"צ היו מדליקים ומברכין בבהכ"נ ואח"כ מברכין כל הברכות ומדליקין בביתם עי"ש. ומה שהביא מכמה רבנים וכו' - אינו מובן מה רצה להוכיח בזה, דהא אנן ידעינן שהרבה ראשונים כתבו שכך המנהג, ובודאי שכך נהגו גם הם, וכן מרן השו"ע ועוד, וגם שה"ל ידע שכך נוהגים רבים אלא שהוא לא ס"ל כן, ומאי אולמי הרבנים בדורו של מהרי"ל ואלי שהם יכריעו שאין לחוש לדברי ספר

התניא יותר משאר רבני הדורות. ועוד, מנא לן שהם ידעו מדברי ספר התניא, אולי אם היו יודעים שהוא חשש לזה – גם הם היו חוששים לזה.

ובאמת, שמצאנו לכמה מגדולי ישראל שכן נמנעו מלברך ולהדליק בבית הכנסת, וכפי שהעיד המהר"ם שיק (יו"ד סי' שע"ד) על החת"ס שהיה נמנע מלהדליק ולברך בבה"כ עי"ש, וכן נהג מהרי"ץ דושינסקי כמובא בשו"ת משנה שכיר (סי' ר"ב). וכבר הבאנו שכן פסק גם מהר"ש קמחי.

ויש עוד להוסיף, שהדלקת הנרות בבית הכנסת יוצרת כמה ספקות בהדלקת הנרות בבית, וכפי שדנו האחרונים: האם מי שהדליק בבית הכנסת יכול לברך את כל הברכות בבית או לא – עי' בשו"ת זר"א סי' צ"ו ועוד אחרונים, ונחלקו האם כשהוא לבדו בביתו יברך רק ברכת להדליק או גם ברכת שעשה ניסים – עי' בחזו"ע עמ' נ"ד. וכן כשיש אתו עוד בני בית שיכול לברך בשבילם, אולם הם בקיאים, ובאנו למחלוקת השו"ע והפר"ח בסי' רע"ג ס"ד אם אמרינן אע"פ שיצא מוציא בבקי או לא – עי' בשו"ת זר"א שם. וכמו כן, המדליק בבית בע"ש ולאחר מכן מדליק בבית הכנסת וכל הצבור כבר הדליק בביתו, האם יברך גם ברכת שעשה ניסים בבית הכנסת או לא – עי' בחזו"ע עמ' נ"ו. וכמו כן, האם בבית הכנסת ניתן להדליק קודם השקיעה או לא, שגם בזה חידשו כמה אחרונים שמותר להדליק קודם השקיעה – עי' בחזו"ע עמ' ע'. ועוד נידונים דנו וחידשו האחרונים שאין להם מקורות איתנים בראשונים.

וע"כ נראה שעכ"פ לאותם הנוהגים שאין מברכים על ההלל בר"ח – עדיף טפי להשתמט מלהיות המדליק בבית הכנסת בברכה.

